

Eltazarova Shoxida Sardorbek qizi
 Urganch davlat pedagogika instituti
 ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
 mutaxassisligi magistranti

GRAMMATIK TUSHUNCHA VA UNI BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'ZLASHTIRISH BOSQICHLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada grammatik tushuncha va uni boshlang'ich ta'lim ona tili darslarida o'zlashtirish bosqichlari haqida fikr yuritildi. Unda grammatik tushunchalarni o'zlashtirish jarayoni shartli ravishda to'rt bosqichga ajratilib, har bir bosqich uchun mo'ljallangan topshiriqlardan namunalar keltirildi.

Kalit so'zlar. Boshlang'ich ta'lim, ona tili ta'limi, grammatika, grammatik tushuncha, mavhum tafakkur, nutqiy kompetensiya, yozma nutq, grammatik tushunchani o'zlashtirish bosqichlari.

ПОНЯТИЕ ГРАММАТИКИ И ЭТАПЫ ЕЕ ОСВОЕНИЯ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В данной статье рассматривается грамматическое понятие и этапы его освоения на уроках родного языка в начальной школе. Процесс освоения грамматических понятий подразделяется на четыре этапа и приводятся примеры заданий для каждого этапа.

Ключевые слова. Начальное образование, обучение родному языку, грамматика, грамматическое понятие, абстрактное мышление, речевая компетенция, письменная речь, этапы освоения грамматических понятий.

GRAMMATICAL CONCEPT AND STAGES OF ITS MASTERY IN PRIMARY EDUCATION

Abstract. This article discusses the grammatical concept and the stages of its mastery in the mother tongue lessons of primary education. It divides the process of mastering grammatical concepts into four stages, and provides examples of tasks for each stage.

Keywords. Primary education, mother tongue education, grammar, grammatical concept, abstract thinking, speech competence, written speech, stages of mastering grammatical concepts.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar, xususan, boshlang'ich ta'limning mazmun va metodikasini takomillashtirishga qaratilgan davlat siyosati, ona tili darslarining ahamiyatini yanada oshirdi. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz." Boshlang'ich sinf o'quvchisining tafakkuri va nutqini rivojlantirish, savodli yozuv va mantiqiy fikrlash malakalarini shakllantirish, ona tilini chuqur va ongli o'zlashtirish bilan chambarchas bog'liq.

Har bir til o'zining grammatik qurilishiga ega. Grammatika borliqdagi predmetlarni, voqealarni emas, balki nutq jarayonida predmet va voqealarning ifodasi bo'lgan so'zlar orasida vujudga keladigan umumiy munosabatlarni, bir so'z bilan ikkinchi so'zning bog'lanishini ifodalaydi.

So'zlar borliqdagi o'xshash konkret narsalar va hodisalarni o'z ma'nolari orqali umumlashtiradi, abstraktsiyalaydi. Grammatika esa ana shu umumlashmalar, abstraktsiyalar orasidagi munosabatni umumlashtiradi. Binobarin, grammatika lug'at tarkibiga nisbatan keng va oliy darajadagi abstrakt hodisadir.

Maktabda tildan nazariy bilimni o'rganishdan maqsad fikrni og'zaki va yozma tarzda grammatik to'g'ri va uslubiy aniq ifodalash uchun undan ongli foydalanish sanaladi. Biroq nazariy bilimni amalda qo'llashni esa maqsadga muvofiq va muntazam o'rgatib borish talab etiladi. Bu borada o'quvchilarda grammatik tushunchalarni shakllantirish muhim hisoblanadi.

Grammatika tilning asosiy qismi sifatida nutqdagi so'zlar orasidagi bog'lanishlarni, ularning morfologik va sintaktik xususiyatlarini umumlashtirib, tizimli bilim sifatida namoyon bo'ladi. Boshlang'ich ta'limda grammatik tushunchalar o'zlashtirilishi o'quvchilarning mavhum tafakkurini rivojlantirish, nutqiy kompetensiyasini shakllantirish va yozma nutqni grammatik jihatdan to'g'ri ifodalash ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Boshlang'ich ta'limda grammatik tushunchalarni o'zlashtirish jarayoni shartli ravishda to'rt bosqichga ajratish mumkin:

1. Tahlil va mavhumlashtirish bosqichi – o'quvchilarga til hodisasining muhim belgilari ko'rsatilib, ularning farqli va umumiy tomonlari aniqlanadi.

2. Umumlashtirish va atama berish bosqichi – ajratilgan belgilar o'rtasidagi bog'lanish aniqlanadi, natijada ilmiy atama kiritiladi.

3. Ta'rif va mazmunni anglash bosqichi – tushuncha mazmuni aniqlanib, uni nutqda qo'llash imkoniyati o'rganiladi.

4. Tatbiq bosqichi – o'quvchilar yangi o'zlashtirilgan grammatik bilimlarni mustaqil qo'llash orqali amaliy mashqlar bajaradilar.

Endi bu bosqichlarning bevosita amaliy jihatlariga to'xtalamiz.

Tahlil va mavhumlashtirish bosqichida o'quvchilar berilgan til materialini tahlil qiladilar, so'z va gaplarning muhim belgilarini ajratadilar. Maqsad – umumiy va farqli xususiyatlarni ko'rsatish orqali mavhumlashtirishga o'rgatish hisoblanadi. Masalan,

1-topshiriq

Darslikdan quyidagi so'zlar tanlanadi: kitob, daftar, qalam, bola, daraxt.

Savol: "Bu so'zlar nimani bildiradi? Qaysilari jonli, qaysilari jonsiz narsani bildiradi?"

O'quvchilar ajratadilar va umumiy belgi – narsaning nomini bildirish ekanini anglaydilar.

2-topshiriq

Gaplar beriladi: O'quvchilar darsga keldi. Bog'da gullar ochildi.

O'quvchilar gapdagi so'zlarni ajratib, ularning ma'nosini tushuntiradilar (kim? nima qildi? qayerda?).

O'quvchilar tahlil va mavhumlashtirish aqliy amalini bajarishni o'rganadilar.

Umumlashtirish va atama berish bosqichida ajratilgan belgilar umumlashtiriladi, ularning o'rtasidagi bog'lanish aniqlanadi va natijada ilmiy atama (masalan, "ot", "fe'l") beriladi. Masalan:

1-topshiriq:

O'qituvchi yana so'zlar beradi: aka, opa, qiz, shifokor, dehqon.

Savol: "Bu so'zlar ham nimani bildiradi?"

O'quvchilar odamlarni bildiradi deyishadi.

O'qituvchi umumlashtiradi: "Demak, narsani, odamni, hayvonni, joyni bildirgan so'zlar bir xil guruhga kiradi. Bu guruh 'ot' deb ataladi."

O'quvchilar taqqoslash va umumlashtirishni o'rganadilar, ilmiy atama bilan tanishadilar.

Ta'rif va mazmunni anglash bosqichida o'quvchilar tushuncha ta'rifini eslab qoladilar va uni nutqda to'g'ri qo'llashni o'rganadilar. Masalan,

1-topshiriq

Savol: "Ot qanday so'z turkumi?"

O'quvchi javob beradi: "Ot – narsaning, odamning, hayvonning, joyning nomini bildiradigan so'z turkumi".

2-topshiriq

Gap beriladi: Bolalar bog'da o'ynayapti.

Vazifa: Gapdagi otlarni ajrating va ularning so'roqlarini bering (kim? qayerda?).

3-topshiriq

Har bir o'quvchi o'zi tuzgan gapdan otni topadi va uning o'rnini boshqa ot bilan almashtirib gapni qayta o'qiydi.

Bu topshiriqlarni bajaraishda o'quvchilar tushuncha mazmunini anglaydi, grammatik qoidani mustaqil ayta oladi va amalda qo'llaydi.

Tatbiq bosqichida o'quvchilar yangi bilimni mustaqil qo'llaydilar, mashqlar bajaradilar va ilgari o'rganilgan bilimlar bilan bog'lashadi. Masalan,

1-topshiriq

Matn beriladi: Bahorda dalalar yam-yashil bo'ldi. Dehqonlar ekin ekdilar. Bolalar quvonch bilan dalaga chiqib o'ynadilar.

Vazifa: Matndan 5 ta otni ajratib yozing, ularning so'roqlarini bering.

2-topshiriq

O'quvchi 3 ta yangi gap tuzadi, ularning har birida kamida bitta ot bo'lishi shart.

3-topshiriq

Guruh bilan ishlash: har bir guruh 5 ta ot topadi, ularni jonli va jonsiz deb ajratadi, so'ng ularni doskada taqdim qiladi.

Bu bosqich o'quvchilar bilimni mustaqil qo'llash, tahlil qilish, umumlashtirish va taqdim etish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'quvchilar bilan muntazam ravishda yuqoridagi bosqichlarda ishlash quyidagi natijalarga olib keladi:

- grammatik tushunchalar bo'yicha ongli bilim shakllanadi;
- til hodisalarini umumlashtirish, taqqoslash, sintez qilish kabi aqliy amallar rivojlanadi;
- nutqni grammatik jihatdan to'g'ri tuzish, mantiqiy bayon qilish malakalari mustahkamlanadi;

- ona tili va o'qish savodxonligi bo'yicha PIRLS baholash mezonlariga mos ravishda

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida grammatik tushunchalarni o'zlashtirish qiyinchilik tug'dirishi tabiiy jarayondir, chunki bu mavhum tafakkur bilan bevosita bog'liq. Shuning uchun o'qituvchi didaktik materialni bosqichma-bosqich, ko'rgazmalilik va qiziqarli metodlar asosida o'rgatishi zarur. Masalan, fe'l mavzusini o'rgatishda faqat harakatni bildiruvchi so'zlarni emas, balki holatni, belgining o'zgarishini bildiruvchi so'zlarni ham tahlil qilish lozim.

Shuningdek, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydigan topshiriqlar (so'zlarni guruhlarga ajratish, so'roq qo'yish, yangi gap tuzish) grammatik tushunchaning ongli o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, grammatik tushunchalarni o'zlashtirish boshlang'ich ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Ushbu jarayon o'quvchilarda nutqiy kompetensiya, mantiqiy fikrlash va yozma nutqni grammatik jihatdan to'g'ri qurish malakalarini shakllantiradi. Tahlil, umumlashtirish, ta'riflash va tatbiq bosqichlari asosida olib borilgan izchil ishlar o'quvchilarni til hodisalarini chuqur tushunishga va ularni amaliy nutqda qo'llay olishga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.- <https://uzreport.news/politics/shavkat-mirziyoyevning-oqituvchi-va-murabbiylar-kuniga-bagishlangan-tantanali-marosimdagi->

2. Roziqov O., M.Mahmudov, Adizov B., Hamroyev A. Ona tili didaktikasi.- Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2005. -388 b.

3. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent, "Nosir", 2009.-351 b.

4. Kuronov S.D. Ona tili. 2-sinf. II qism. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik. - Toshkent: "Novda edutainment", 2023.- 88 b.

5. Baynazarova D.D. Ona tili. 3-sinf. II qism. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik. - Toshkent: "Novda edutainment", 2023.- 88 b.